

פרשת תולדות – כַּמְעֵשָׂה אַרְץ מִצְרַיִם... וְכַמְעֵשָׂה אַרְץ כְּנָעַן... לֹא תַעֲשׂוּ - לְקִיחַת אִימוֹתֵינוּ לְבֵית הַמֶּלֶךְ

אֲבָרָם: וַיִּקְרָא פְרָעָה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מֶה זֹאת עֲשִׂיתָ לִּי לְמָה לֹא הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אֲשַׁתְּךָ הִוא: לְמָה אֲמַרְתָּ אַחֲתִי הִוא וְאָקַח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וְלֹד: וַיֵּצֵאוּ עִלְיוּ פְרָעָה אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַחוּ אֹתוֹ וְאֵת אֲשֶׁתוֹ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לוֹ”
(שם "ב, י"כ")

בשנית, גם בגרר, כשהמלך נקרא בשם המסורתי אבימלך:

”וַיִּסַּע מִשָּׁם אֲבָרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיִּגְרַר בְּגֵרָר: וַיֹּאמֶר אֲבָרָהָם אֶל שָׂרָה אֲשֶׁתוֹ אַחֲתִי הִוא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גֵּרָר וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה: וַיָּבֵא אֱ-לֹהִים אֶל אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּה מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לָקַחְתָּ וְהִוא בְּעַלְתָּ בְעַל... וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מָה עֲשִׂיתָ לָנוּ וּמָה חָטַאתָ לָךְ כִּי הִבֵּאתָ עָלֵינוּ וְעַל מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדוֹלָה מְעֻשִׂים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי... וַיֹּאמֶר אֲבָרָהָם כִּי אֲמַרְתִּי רַק אֵינִי יְרֵאתָ אֱ-לֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְהִרְגוּנִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר־נִשְׁבַּח אֲחֵתִי בְּתֹאבִי הִוא אֲךָ לֹא בְּתֹאמִי וְתִהְיֶה לִּי לְאִשָּׁה: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעַוְּו אֹתִי אֱ-לֹהִים מִבֵּית אָבִי וְאָמַר לִּי זֶה חֲסִדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבֹא שָׁמָּה אֲמַרְי לִי אַחִי הִוא: וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ צֹאן וּבָקָר וְעִבְדִים וּשְׂפָחוֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיֵּשֶׁב לוֹ אֶת שָׂרָה אֲשֶׁתוֹ”
(שם "כ, א'-ל"ח")

אנו מזהים בכל שלושת האירועים מהלך עלילה דומה:

1. **החשש**. עם ההגעה למקום חדש, מתעורר חשש באשר להתנהלות המקומיים ביחס לאשה החדשה שנקלעה לפתחם.
2. **ההחלטה**. כדי לצמצם את החשש מהבאות, מוחלט להציג את האישה כאחות.
3. **הלקיחה ותוצאותיה**. בשתי הפעמים שזה קרה לאברהם, אכן שרה נלקחה לבית המלך. בהתערבות א-לוהית, נמנע מגע בין המלך לבינה, ובמקביל המלך הבין שהטעו אותו.
4. **התוכחה והפיצוי**. העלילה מסתיימת בתוכחתו של המלך הקובל על הטעייתו, ובפיצוי שרה ואברהם על שאירע.

המסופר בפרשייתנו לגבי יצחק נבדל בכך, שהמלך עמד על הטעייתו של יצחק מבעוד מועד. בהתאם לכך, רבקה לא נלקחה לבית המלך כך שהוא לא נצרך לפצותה, אך גם הוא קובל באזני יצחק על הטעייתו. למרות שמדובר בשלושה מקרים שונים, ניתן לקשר בין כל שני צמדי חוליות בשורת האירועים הלזו. הסיפור הראשון והשני אירעו לאברהם, ובהתאם לכך מקיימים איזשהו יחס ביניהם, שנבקש לעמוד עליו.

א. מקרי לקיחת אימותינו לבית המלך¹

בשבוע שעבר עקבנו אחר אופן התייחסות המקומיים לאברהם, שנקלע לפתחם מכורח הנסיבות המצערות שפקדו אותו. נוכחנו לדעת כי מאחורי ההתייחסות הנימוסית והטקסית, מסתתרת התנהלות אינטרסנטית המבקשת להפיק מהזר את המרב האפשרי, באופן אלגנטי וחוקי.

השבוע, נבקש לבחון התנהלות זאת פעם נוספת אך בהקשר שונה. בפרשתנו אנו נתקלים בפעם השלישית בה אחד מהאבות מבקש להתיישב במקום חדש כנתין זר, ובעקבות הגעתו אנשי המקום מגלים עניין באשתו:

”וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵרָר: וַיִּשְׁאַלוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר אַחֲתִי הִוא כִּי יָרָא לְאֹמֶר אֲשֶׁר־פָּן יְהִרְגֵנִי אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם עַל רִבְקָה כִּי טוֹבַת מְרָאָה הִוא: וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקֹף אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וְהִנֵּה יִצְחָק מִצְחֵק אֶת רִבְקָה אֲשֶׁתוֹ: וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אֲךָ הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ הִוא וְאֵיךְ אֲמַרְתָּ אַחֲתִי הִוא וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אֲמַרְתִּי פֶן אָמוֹת עָלֵיהָ: וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ מָה זֹאת עֲשִׂיתָ לָנוּ כִּמְעַט שָׁכַב אֶחָד הָעַם אֶת אֲשַׁתְּךָ וְהִבֵּאתָ עָלֵינוּ אֲשָׁם: וַיֵּצֵאוּ אֲבִימֶלֶךְ אֶת כָּל הָעַם לְאֹמֶר הַנֹּגֵעַ בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמָת”
(בראשית כ"ו, ו'-י"א)

בפעמים הקודמות זה קרה לאברהם. הפעם הראשונה הייתה עם ירידתו למצרים:

”וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּרָד אֲבָרָם מִצְרַיִם לְגוֹר שָׁם כִּי כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹאֵ מִצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֶל שָׂרִי אֲשֶׁתוֹ הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יָפֵת מְרָאָה אָתָּה: וְהִיָּה כִּי יֵרְאוּ אֹתְךָ הַמִּצְרַיִם וְאָמְרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת וְהִרְגוּ אֹתִי וְאֹתְךָ יַחֲיוּ: אֲמַרְי נָא אַחֲתִי אָתָּה לְמַעַן יִיטַב לִי בְעַבְדוֹךָ וְחִיתָה נַפְשִׁי בְּגֻלְלֶךָ: וַיְהִי כַּבּוֹא אֲבָרָם מִצְרַיִם וַיִּרְאוּ הַמִּצְרַיִם אֶת הָאִשָּׁה כִּי יָפָה הִוא מְאֹד: וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרִי פְרָעָה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל פְּרָעָה וַתִּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פְּרָעָה: וְלְאַבְרָם הִיטִיב בְּעַבְדוֹרָה וַיְהִי לוֹ צֹאן וּבָקָר וְחֲמָרִים וְעִבְדִים וּשְׂפָחוֹת וְאֶתְנֹת וְגִמְלִים: וַיִּבְנֶעַ ה' אֶת פְּרָעָה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֹת בֵּיתוֹ עַל דְּבַר שָׂרִי אֲשֶׁת

1 עיין בהקשר זה בדברי הרב פרופסור יונתן גרוסמן בספרו "אברהם-סיפורו של מסע" (הוצאת למשכל, 2014): ירידת אברהם ושרי למצרים (עמודים 50-59), שרה ואברהם בגרר (עמ' 262-238). ובשיעורו באתר בית המדרש לפרשת תולדות "אברהם הוליד את יצחק". ועיין עוד מ' עמנואלי, ספר בראשית-הסברים והערות, 1978 (הוצאת החברה לחקר המקרא, עמודים 189-195) והרב יואל בן נון, "פרשיות יצחק" (מגדים כה', עמודים 35-77) בעיקר בפרקים ה', ה'.

"וַיִּקְרָא אַבְיִמֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מַה עָשִׂיתָ לְנוּ וְמַה חָטָאתָ לָךְ כִּי הִבַּאתָ עָלַי וְעַל מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מְעֻשִׁים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי.... וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין יִרְאֵת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וְהִרְגוּנִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר־אָמַרְתִּי: וְגַם אָמְנָה אַחֲתִי בַת אָבִי הוּא אֶךְ לֹא בַת אָמִי וְתָהִי לִי לְאִשָּׁה: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וַאֲמַר לָהּ זֶה חֲסִדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבֹא שְׁמָה אֲמַרִי לִי אָחִי הוּא"
(שם, ט"ו-ג')

לסיכום, בולטים שני הבדלים בפרטי הסיפורים, הבדלים שהמשותף להם הוא הדיאלוג. הקדוש ברוך הוא מתגלה לאבימלך במטרה להניאו מהחטא, ומתפתח דיאלוג ביניהם, מה שלא קרה עם פרעה. בהמשך, לאחר תוכחתו של אבימלך לאברהם, הכתוב מפרט את דברי ההסבר של אברהם להצדקת החלטתו להציג את שרה כאחותו. נדמה, ששני הפרטים הללו מבקשים ליצור רושם שונה מזה שעולה מהמקרה במצרים. במצרים הכתוב מבקש לרמוז כי האשם היחיד הינו פרעה, ולכן אין הוא ראוי להתגלות ה' המבארת לו את המצב, והוא נענש מיד. בנוסף, אין הכתוב טורח להביא את דברי ההסבר של אברהם. הרושם הוא שההסבר להתנהלותו כבר נכתב בתחילה, וחשיפת העובדה ששרה היא אשתו הייתה יכולה לעלות לאברהם בחייו, ושום צעקה של פרעה לא תשנה את זה. לכן אין טעם ואין צורך, לחזור על דברי הסבר מצדו של אברהם. ממילא, אנו מבינים כי במקרה של אבימלך הדברים שונים. הוא זוכה להתגלות א-לוהית כיוון שלא מגיע לו להתדרדר לחטא. להבלטת חפותו, הכתוב אף שם בפיו את טענתו המוסרית המהדהדת של אברהם בבקשו על אנשי סדום:

"וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עִם רָשָׁע"
(שם י"ח, כ"ג)
טענה שהפעם שמעת דווקא מאבימלך הנפגע מאותו אברהם:

"וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלַי וַיֹּאמֶר אֶ-דְּנִי הַגּוֹי גַּם צְדִיק תִּהְיֶה"
(שם כ', ד')

בנוסף, הכתוב "דורש" מאברהם הסברים למעשהו, ולכן מצטט את דבריו בתשובה לתוכחתו של אבימלך. בנקודה זו אף נרמזת ביקורת להסבריו של אברהם, הטוען:

"וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין יִרְאֵת אֱ-לֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וְהִרְגוּנִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר־אָמַרְתִּי"
(שם, י"א)

בעוד הכתוב מציין כי אין הדבר כך:
"וַיִּשְׁכַּם אַבְיִמֶלֶךְ בַּבֶּקֶר וַיִּקְרָא לְכָל עֲבָדָיו וַיְדַבֵּר אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּירָאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד"
(שם, ח')

הבנה זו לטענת אבימלך מתבטאת אף בדברי ה':

הסיפור השני והשלישי אירעו בגרר, ובעקבות כך ניתן להניח שאף הם מתייחסים זה לזה. ממבט זה, הסיפור האמצעי הוא החוליה המקשרת בין כל הסיפורים, והוא אכן זה המפורט ביותר מביניהם.

ב. אַמְרֵי נָא אַחֲתִי אֶת

אברהם מתקרב למצרים, ומבקש משרה שתציג את עצמה כאחותו. בצורה זו הוא, בעצם, מבקש להציל את עורו בעוד הוא מפקיר אותה לגורלה בארץ זרה – מכיוון שהאוכלוסייה המקומית תכיר בה כפנויה. קריאה כזו איננה מחמיאה לאברהם, ואכן זכתה לביקורתו של הרמב"ן:

"ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל..." (רמב"ן בראשית י"ב, י')

אמנם, פרשנים אחרים ראו זאת בצורה שונה לחלוטין. אברהם אכן ביקש למלט את שרה מהגורל הצפוי לה, באמצעות תחבולה. התכנית הייתה שהם יציגו את עצמם כאח ואחות, וממילא כל המבקש את ידה יצטרך לשאת ולתת על המוהר עם האח המבוגר. אברהם מצידו, יערים על המועמדים ויסבך אותם בתנאים שונים, ולעולם לא יביא את הדבר לידי גמר. כך, יינצלו שניהם.

מה שגרם למהפך בתכניתם הוא, שהיא נלקחה למלך. אפשרות כזו לא חזה אברהם, ועם המלך הוא הרי לא יכול לשחק כאוות נפשו. כך, הם מוצאים את עצמם בחוסר אונים אל מול מצב עגום שלא צפו אותו מלכתחילה. בשלב זה נחלץ לעזרתם ה', ומושיע את שרה מידי של פרעה. על רקע זה נבקש לעיין במקרה הבא.

ג. וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל שְׂרָה אֲשֶׁתוֹ אַחֲתִי הוּא

לאחר שהסתבך במצרים, היה על אברהם לחשוב על האפשרות ששרה תילקח שוב לבית המלך, בהגיעו לגרר. למרות זאת, הוא נוקט באותה תחבולה, שכצפוי מוכחת כלא יעילה במקרה שכזה.

כך, שרה מוצאת את עצמה שוב בבית המלך, ו-ה' שוב נזקק לחוש לעזרתה.

אמנם, הפעם הסיפור מורכב יותר. הפעם הכתוב חושף בפנינו דיאלוג שהתנהל בין הקדוש ברוך הוא שנגלה לאבימלך במיוחד כדי להצילו מהחטא, שגלגל לפתחו אברהם:

"וַיָּבֵא אֱ-לֹהִים אֶל אַבְיִמֶלֶךְ בְּחִלּוֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּךְ מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לָקַחְתָּ וְהוּא בְּעֵלְתָּ בְּעַל: וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלַי וַיֹּאמֶר אֶ-דְּנִי הַגּוֹי גַּם צְדִיק תִּהְיֶה"
(בראשית כ', ג'-ד')

עקב כך, אבימלך מזמן את אברהם וגוער בו על שהפקיר אותו לחטוא. בפעם הזו, הכתוב מפרט את תשובתו של אברהם:

ה. הַנָּךְ מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לָקַחְתָּ וְהוּא בְעֵלְתָּ בְעַל

כבר קראנו את נאומו המצטדק של אבימלך, שזכה לאישורו של ה'. עדיין, שאלה אחת מנסרת בחלל האוויר:

"וַיֵּבֵא אֱלֹהִים אֶל אַבְיִמֶלֶךְ בַּחלוֹם הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הַנָּךְ מֵת עַל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר לָקַחְתָּ וְהוּא בְעֵלְתָּ בְעַל: וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר אֶדְנִי הַגּוֹי גַּם צָדִיק תִּהְיֶה: הֲלֹא הוּא אָמַר לִי אַחֲתִי הוּא וְהִיא גַּם הוּא אִמְרָה אַחִי הוּא בְּתָם לְבָבִי וּבְנִקְיָן כְּפִי עֲשִׂיתִי זֹאת: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים בְּחֹלֶם גַּם אֲנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְּתָם לְבָבְךָ עֲשִׂיתָ זֹאת וְאֶחָשֶׁף גַּם אֲנֹכִי אוֹתְךָ מִחֹטוֹ לִי עַל כֵּן לֹא נִתְתִּיד לְנֹגֵעַ אֵלֶיהָ: וְעַתָּה הֲשֵׁב אִשְׁתְּ הָאִישׁ כִּי נִבְיָא הוּא וַיִּתְפַּלֵּל בְּעֵדְךָ וַחֲיָה וְאִם אֵינְךָ מְשִׁיב דָּע כִּי מוֹת תָּמוּת אִתָּה וְכָל אֲשֶׁר לָךְ" (שם כ', ג'-ז')

לו אבימלך היה הצדיק שהוא מתיימר להיות, היה מתבקש ניסוח שונה לפנייתו של ה'. לאדם צדיק שמעד בבלי דעת, די להעיר לו על טעותו ומיד הוא יתקנה, שהרי כל חפצו ביושר והגינות. מדוע ה' צריך לפתוח את דבריו באיומים כבדים והחלטתיים, ואף לסיימם כך?

האיומים מוצדקים, אם אבימלך איננו באמת האיש שהוא מתיימר להיות. אמנם, הרי הוא טוען בצדק שלא ידע ששרה בעולת בעל? אך אם נשים לב, שוב אנחנו ניצבים במצב בו מופנית תוכחה כלפי אבימלך על מעשיו, ותשובתו בעצם מסתכמת במילים "לא ידעתי... וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום".

אם זו כבר הפעם השנייה שהוא עונה כך, מסתבר שזו שיטה, מדיניות.

ו. וַאֲיֵךְ אִמְרַתְּ אַחֲתִי הוּא!?

כעת נתקדם לעבר החוליה השלישית, סיפורו של יצחק, כדי להשלים את עיונונו ביחס שהיא מקיימת עם החוליה שקדמה לה:

"וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵר: וַיִּשְׁאַלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר אַחֲתִי הוּא כִּי יָרָא לְאִמְרָה אִשְׁתִּי פֶן יִהְיֶה אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם עַל רִבְקָה כִּי טוֹבַת מְרָאָה הוּא: וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקֹף אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעֵד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וַהֲיָה יִצְחָק מְצַחֵק אֶת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ: וַיִּקְרָא אַבְיִמֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אַךְ הִנֵּה אִשְׁתְּךָ הוּא וַאֲיֵךְ אִמְרַתְּ אַחֲתִי הוּא וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אִמְרַתִּי פֶן אָמוּת עֲלֶיהָ: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ מַה זֹּאת עֲשִׂיתָ לָנוּ כִּמְעַט שָׁכַב אֶחָד הָעַם אֶת אִשְׁתְּךָ וְהִבַּאתָ עֲלֵינוּ אִשָּׁם: וַיֵּצֵא אַבְיִמֶלֶךְ אֶת כָּל הָעַם לְאִמְרָה הַנֹּגֵעַ בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמָת" (שם כ"ו, ו'-ו"א)

לכאורה, הסיפור מתחיל באופן זהה. יצחק מגיע לגרר, אנשים שואלים על אשתו, והוא מציג אותה כאחותו. בשונה מהמקרה הקודם, הפעם היא אמנם לא נלקחת

"וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲאֵלֹהִים בְּחֹלֶם גַּם אֲנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְּתָם לְבָבְךָ עֲשִׂיתָ זֹאת וְאֶחָשֶׁף גַּם אֲנֹכִי אוֹתְךָ מִחֹטוֹ לִי עַל כֵּן לֹא נִתְתִּיד לְנֹגֵעַ אֵלֶיהָ" (שם, ו')

בסיום הפרשייה, אבימלך מותיר אותו בגרר למרות שהוטעה, בניגוד לפרעה שמשלח אותו. גם עובדה זו נזקפת לזכותו של אבימלך. ננסה לבחון את מסקנתנו על פי המשך העלילה.

ד. לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה

המשך העלילה מציג בפנינו את אבימלך המכתת את רגליו למשכן אברהם, כדי להבטיח את התמורה ליחסו ההוגן כלפי אברהם:

"וַיְהִי בְעֵת הַהוּא וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ וּפִיכֵל שֶׁר צָבָאוּ אֶל אַבְרָהָם לְאִמְרָה אֱלֹהִים עִמָּךְ כָּל אֲשֶׁר אָתָּה עָשָׂה: וְעַתָּה הֲשִׁבְעָה לִי בְּאֱלֹהִים הַנָּה אִם תִּשְׁקַר לִי וּלְנִינִי וּלְנִכְדֵי כַּחַסְדֵי אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעַם הָאָרֶץ אֲשֶׁר גָּרְתָה בָּהּ: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֲנֹכִי אֲשָׁבֵעַ: וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת אַבְיִמֶלֶךְ עַל אֲדוּת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עִבְדֵי אַבְיִמֶלֶךְ: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם אִתָּה לֹא הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אֲנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בְּלִתי הַיּוֹם" (שם כ"א, כ"ב-כ"ו)

לאחר שאברהם נענה למבוקשו במלים קצרות, הוא פונה להוכיחו. תשובת אבימלך מסורבלת וחוזרת על עצמה. ניתן להבחין בעליל בחוסר הנוחות שהשאלה הזו גרמה לו, ובמאמץ הרב שהוא מפגין כדי לשכנע שאין לו חלק בכך. כמובן, דווקא הניסוח המסורבל לא משכנע, ומחשיד אותו יותר².

ניתן להבין, שצורת התנסחותו של אבימלך חושפת טפח או אפילו טפחיים מהתנהלותו. יתכן שאבימלך מנהל מדיניות המבוססת על התחמקות מאחריות. זאת, על ידי התנהלות בה הוא "לא יודע", או לא רוצה לדעת, או מבקש להתנהל באופן כזה שיותר לו מרחב תמרון שלא ידע על הנעשה³.

כעת, נבקש לשוב על עקבותינו ולבחון מחדש את פרשיית לקיחת שרה לארמונו.

² ה'אלשיך' הציע לפרש פסוק זה בדרך נפלאה המשלבת שלושה גורמים בשיח הזה. אבימלך עונה בעצמו: "לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה", ואז הוא פונה לפיכול שר צבאו ואומר "וגם אתה לא הגדת לי", ואז פיכול מגיב "וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום". כן הסביר גם עמנואל המוזכר בהערה 1. אמנם דווקא העובדה שהכתוב בחר בניסוח מעורפל של המשפט, לא מצדד בהסבר הזה.

³ כך נוכל להבין מדוע אברהם יוזם ברית בינו לאבימלך, מיד אחר כך. יתכן שאברהם קלט את התנהלותו של אבימלך ולא השתכנע מתשובתו, ולכן ביקש לכרות ברית חוקית קבל עם ועדה, שמחייבת את שני הצדדים ולא מותירה מקום להתחמקות מאחריות.

אבימלך, מצדו, מפרסם את המקרה בצורה האופיינית לו. הוא מהשליך את מילותיו של ה' אודותיו על מנת לחפות ולכסות על התנהלותו, המאופיינת בחוסר מוסריות אך עטופה היטב במעטה ישר⁵.

אמנם, נראה שהוא הבין את המסר. לכן, למרות ש"הוטעה", טורח לפצות את שרה. יתירה מזו, הדי האיום יוותרו גם לאחריו, וגם יורשו בתפקיד יהסס טרם ישלח ידו שוב במשפחת אברהם.

ח. כִּי עָצַר עֶצֶר ה' בְּעַד כָּל רָחֵם לְבֵית אַבְיִמֶלֶךְ

התורה רומזת לכך באמצעי ספרותי מבריק, בשעה שהיא מסיימת את סיפור אבימלך ושרה בהוספת פרט אחד. פרט הצובע בצבע אחר את כל התמונה:

"וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְיִמֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאִמְהַתָּיו וַיֵּלְדוּ: כִּי עָצַר עֶצֶר ה' בְּעַד כָּל רָחֵם לְבֵית אַבְיִמֶלֶךְ עַל דָּבָר שֶׁרָה אִשְׁתּוֹ אַבְרָהָם" (שם כ', י"ז-י"ח)

לפתע מסתבר, שהציות המלא לציוויו של הקדוש ברוך הוא לא נבע רק ממניעי ישר ומוסר כנים, אלא מכוח הכרח. מהרגע שאבימלך שלח יד בשרה פקדה רעה את ביתו, כך שבעצם לא הייתה לו ברירה אלא לשתף פעולה⁶.

קריאה זו אכן משתלבת בכל מה שהעלינו. אולם, שומה עלינו להבין מדוע המקרא שומר פרט זה לסוף הסיפור, בעוד יש לו השלכה משמעותית לכל אורכו? נראה להציע, שבכוונה התורה משמיטה פרט מהותי זה, דווקא כדי ליצור "מצג שווא" של דמותו של אבימלך. זאת, כדי לרמוז לנו שזהו תורף הסיפור. עניינו של הסיפור בתרבות שנשענת על 'מצגי שווא'! כך ברגע אחד, בו הקורא מגיע לסוף הסיפור, קורסת בבת אחת דמותו של אבימלך. מתברר שבעצם לא אבימלך הוטעה, אלא זהו הקורא עצמו שנפל ברשתו. כך מצליחה התורה להמחיש לקורא את יכולתו של "מצג שווא" ליצור רגשות הזדהות בקרב הצופה מהצד, אך אם ישכיל להביט בתמונה בשלמותה, יובהר לו שהולך שולל.

לסיכום, שוב בקשה התורה להראות לנו את התנהלותם של עמי כנען, ביחס לזרים שנקלעו למחוזותם. למראית עין ההתנהלות מעוגנת בחוק ויושר, אך למעשה מאפשרת את ניצולו המרבי של הזר

לבית המלך, אך ברבות הימים אבימלך תפס שיצחק שיקר לו ביחס לאשתו. אין רמז בכתוב מדוע הפעם אבימלך לא נהג כקודמו. אם רבקה לא עוררה בו עניין, לא היה עליו להתרעם על יצחק ששיקר לו.

הכתוב מציג את תפישתו של יצחק כמקרה. אולם כאן יש לשאול: האם דרכו של מלך להביט "במקרה" בביתם של אחרים?! יותר סביר, שדבר מה אחר מסתתר מאחורי מקרה זה.

נראה, שהדי האירוע של אבימלך ושרה עדיין מהדהדים בגרו. אבימלך הפעם נרתע מלהתעסק עם רבקה כלתה, ודווקא בשל ההתנהלות הזוהה של בן אברהם הוא ממתין להתפתחויות ועוקב אחריהם מפעם לפעם. איננו יודעים אם היה זה אבימלך בעצמו שתפס אותם בקלקלתם, או מישהו שהופקד למשימה זו מטעמו ואולי הזעיק אותו בשעה שהיה מה לראות. פרטי האירוע הזה מלמדים דברים המשליכים על האירוע הקודם. מסתבר, שכעבור זמן מה ניתן לחשוף אם התנהלותם של איש ואשה זרים שהגיעו למקום חדש תואמת בני זוג או בני משפחה. אלא, שבפעם הקודמת אבימלך לא המתין, כי לא רצה לדעת. כעת, הצטדקותו של אבימלך מוארת באור אחר לגמרי.

ז. הַגּוֹי גַּם צָדִיק תִּהְרָג?!

כבר ציינו את הדמיון לטענת אברהם בסדום, המחזק את תוקפה המוסרי של טענת אבימלך. אולם, ודווקא ההשוואה תעמיד אותנו על ההבדל ביניהן. אברהם טוען להצלתם הצדיקים, בעוד הוא מחוץ לתמונה. אבימלך טוען להצלת הצדיק, בעוד הוא זה שמכתיר כך את עצמו. לאור התמונה המלאה, יתכן להעלות את הטענה הבאה.

במקרה של פרעה, כבר העלינו שאברהם חף מאשמה, כיוון שלא צפה את המהלך, אמנם במקרה של אבימלך, הוא כבר היה צריך להיערך אחרת. מצד שני, אנו נוכחים לדעת כי לקיחת אישה יפה זרה, ברגע שנקלעה למקום חדש, אינה מנהגו האישי של פרעה, אלא מדובר בקוד התנהגותי. דווקא במקרה השני מתרחש עימות מול אברהם, שהפעם היה מודע לאפשרות, לבין אבימלך שמימש אותה.

למראית עין, נראה שאבימלך צודק, כיוון שהוא הוטעה, אך בראייה רחבה, התורה מנסה לשדר לנו מסר אחר לחלוטין. גם אם אברהם טען שהיא אחותו, הוא לא עשה זאת מרצון, אלא מחוסר ברירה מול תרבות זרה וכוחנית. הלכך, אין בהתנהלותו הצדקה לעצם קיומה של תרבות שכזו.

יראת א-לוהים שתפסה את יושבי המקום, היא יראת א-לוהים של אחר מעשה, עקב איום ממשי של הקדוש ברוך הוא. לא כיוון שמדובר בצדיקי עולם. הקדוש ברוך הוא בתשובתו לאבימלך רומז לו שהוא ער להתנהלותו, והפעם רק מסתפק בהתראה⁴.

⁵ "ידעתי כי בתם לבבך וגו' - אמת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפים אין כאן" (רש"י בראשית כ', ו')

⁶ נשים לב כיצד הוא מתאר את התייחסותו ליצחק בשעה שהוא חפץ בקרבתו ובבריתו:

"אם תעשה עמנו רעה פאָשר לא נגָענֶךָ וְכֹאשֶׁר עֲשִׂינוּ עִמָּךְ רַק טוֹב וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם אֶתְּהָ עִתָּה בְּרוּךְ ה' " (בראשית כ"ו, כ"ט)

זאת, למרות ששילח אותו מעליו, וסתם את בארותיו.

⁶ יתכן שזוהי הסיבה שסיפר על החלום לאנשי ביתו, שהרי ממילא היתה להם נגיעה בעניין, כיוון שעצר ה' כל רחם בביתו. יתכן שמישהו קישר בין הגעתה של שרה לתחילת המכה, ואז סיפור החלום נועד שוב להגן על שמו הטוב, ולא מטעמי יראת שמיים.

⁴ ראה גם את דברי רש"י, המעוגנים בלשון הפסוקים, לאור ההבדל בניסוח טענת אבימלך לניסוח תשובתו של ה':

החלש, הפעם בענייני עריות. כך, מנסה התורה לעזור לנו להסיר את המסכה המיתממת מעל פניהם, ולהדריך אותנו בדרך הישר:
"כַּמְעֵשָׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם... לֹא תַעֲשׂוּ, וְכַמְעֵשָׂה אֶרֶץ כְּנָעַן... לֹא תַעֲשׂוּ" (ויקרא י"ח, ג')

• •
• כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב גד אלדד התשע"ח •
• עורך: אורי יעקב בירן •
• •
• בית המדרש הווירטואלי •
• מיסודו של •
• The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash •
• האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il •
• האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
• משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
• דוא"ל: office@etzion.org.il •
• •